

„Nezávislá religionistika“ a otázka pomezí mezi filozofií a teologií

Ivana Dolejšová

O. A. Funda ve svém článku „Rozdíl mezi teologem a religionistou“ (*Religio* 1, 1993, s. 177-179) píše, že mezi teologií a religionistikou leží zcela ostrý předěl, a snaží se ukázat, že mezipozice je fikcí. Teolog (míněno křesťanský teolog) se vposledu přiklání k vyznavačské pozici křesťanské víry – a pak není religionistou; religionista nezvěstuje Boha, nýbrž se ptá, co vede člověka k tomu, aby o Bohu mluvil a jaké sebepochopení svou řečí o Bohu artikuluje. Ve své polemice s tímto článkem se budu zabývat následujícími dvěma problémy:

1) zda je možné být nezávislým religionistou ve Fundově slova smyslu,

2) zda označení mezipozice teologie a religionistiky jako fikce ruší pomezí mezi filozofií a teologií.

ad1) Fundovu definici religionistiky je možné shrnout následujícím způsobem: Religionistika se zabývá náboženstvím jako fenoménem lidských dějin a kultury. Křesťanství je pro ni pouze jedním z náboženství a jako všechna ostatní je i ono „výtvorem lidského ducha“. Jejím úkolem není zvěstovat Boha, ale zkoumat, jakým způsobem různé představy Boha ovlivňují lidský život. Ke svému předmětu přistupuje bez vyznavačské a konfesní vázanosti. Svou práci nechápe jako službu náboženství, kterým se zabývá, „nýbrž jako úsilí ve službě filozofie, humanity, výchovy, kultury“.

Pochopení religionistiky zde začíná fenomenologií. Domnívám se, že takový začátek je oprávněný a dokonce nutný, neboť jedině on může dát všem náboženstvím společnou platformu. Je třeba se ptát: Jakou zvěst které náboženství přináší? O čem vyprávějí jeho svaté příběhy? Na čem stojí jeho nauka, náboženská praxe, etika? Jakou náboženskou zkušenost dosvědčují jeho stoupenci? A jaký vliv má ono náboženství jako celek na život člověka ve všech jeho souvislostech?

Pokud religionistika zůstává v oblasti popisné – Funda myslí popisné v tom nejhlubším slova smyslu, kdy dává nahlédnout skutečnosti samy na základě dobře zprostředkovaných a utříděných informací, kdy dává náboženstvím prostor, aby se sama představila –, pak je opravdu nezávislá, alespoň do té míry, do jaké nezávislá být může (ani religionistovi se nepodaří vyzávkovat sebe sama úplně – i jeho myšlení a pozorování je ovlivněno předpořozuměním, jež si s sebou nese).

Můj problém s Fundovou definicí nezávislé religionistiky začíná v tom okamžiku, kdy mísí popisná stanoviska a hodnotící soudy. Zda je či není křesťanství (nebo jiné náboženství) „výtvorem lidského ducha“ – je dle mého názoru hodnotící soud. Teologie na tento hodnotící soud přistupuje a říká: Křesťanství pochází z Božího zjevení. Nezávislá religionistika může teologii namítnout, že pro své tvrzení nemá podklady – a teologie může odpovědět – jak by mohla mít pro takové tvrzení podklady, když ono svou povahou ukazuje k neuchopitelnému Bohu, jehož iniciativou teologie ví to, co ví, a proto tedy je její poznání jiného druhu než např. poznání matematické, kde se můžeme ptát po důkazových větech.

Na druhou stranu nemůže nezávislá religionistika tvrdit opak – totiž že křesťanství je výtvorem lidského ducha, což Funda tvrdí. Religionistika pro takové tvrzení nemá podklady. Jedná se o hodnotící výrok, který přesahuje hranice fenomenologie. Ten může stát buď na samém počátku religionistického zkoumání – pak ovšem není možné mluvit o nepředpokaté religionistice. Nebo může být postaven na závěr určitého zkoumání – pak je ale třeba se ptát, jaký to byl druh zkoumání, který vedl k takto zásadnímu závěru, a zda je to závěr odpovídající.

Vzhledem k tomu, že se religionistika zabývá „náboženstvím jako jevem lidských dějin a kultury“ – a nikoliv otázkou původu náboženství, že jí jde o různá pochopení Boha – a nikoliv o Boha samotného, nemůže hodnotit věci, kterými se nezabývala a k jejichž zkoumání není uzpůsobena.

Druhý problém vidím v zakotvení etické orientace Fundovy religionistiky. Má-li být chápána jako „úsilí ve službě člověku obecně, ve službě filozofie, humanity, výchovy, kultury“, a zároveň si udržet svou nezávislost, musím se nutně ptát: Co zde znamená služba člověku? (Každé náboženství, každá doba, každá společnost by ji přece definovaly jinak.) Ve službě jaké filozofie? Pozitivistické? Osvícenské? Scholastické? Může nezávislá religionistika přistoupit na jednu definici humanity? Může chápat výchovu a kulturu jako monolitní pojmy?

Tento problém se mi pojí se dvěma významnými postavami dějin filozofie, totiž s Platónem a s Kantem.

Platónská religionistika si může dovolit operovat s pojmy jako filozofie, humanita, výchova, kultura, neboť za nimi stojí jejich ideje a idea každého z nich je pouze jedna. V tomto případě by však religionistika vyměnila svou náboženskou nezávislost za filozofickou závislost.

Kantovská religionistika trčí ve vzduchu stejně jako kategorický imperativ. Stojí na tvrzeních, která nemá o co opřít, až nakonec dojde k iluzornímu řešení: Mravní nárok je třeba chápat tak, jako by Boha bylo. Může toto říci nezávislý religionista? Vyhýbá se tím sice na jedné straně platónské nauce o idejích a na druhé straně bezbřehosti, avšak přichází o svou nezávislost,

protože na počátku jeho zkoumání stojí rozhodnutí podřídít se jedné určující myšlence.

Je tedy možné být nezávislým religionistou ve Fundově slova smyslu? Domnívám se, že to možné není. Religionistika je nezávislá – alespoň relativně nezávislá – do té doby, dokud se drží v mezích fenomenologie. Avšak jakmile začne vytvářet etické ideály a pouštět se do hodnotících soudů, svou nezávislost ztrácí a dostává se do oblasti, kde není kompetentní. Souhlasím s tím, že takováto mezizopice je iluzí.

ad 2) Jak jsem zmínila již na počátku této polemiky, Funda říká, že člověk je buď teologem nebo religionistou, ale nemůže být obojím zároveň. Teolog pak, zabývá-li se religionistikou, tenduje k náboženské filozofii, zatímco religionista k filozofii náboženství. Mezi obojím opět leží ostrý předěl. Náboženská filozofie chce filozoficky objasňovat články víry, jež přijímá za své. Svou povahou je apologetická. Filozofie náboženství je oproti tomu analytická. Snaží se, jak Funda říká, filozoficky reflektovat náboženství jako lidský jev a ptát se na jeho filozofické komponenty. Náboženská filozofie patří k teologii, filozofie náboženství k religionistice. Pomezí je zrušeno. Je skutečně zrušeno? Nebyla vzata v potaz jen určitá náboženská filozofie a určitá filozofie náboženství?

Abychom se mohli zabývat souvztažností mezi filozofií a teologií, je nejprve třeba objasnit možné podoby jak náboženské filozofie, tak filozofie náboženství – a jejich vztahu, neboť je-li nějaké pomezí postavení mezi filozofií a teologií, pak jej tvoří právě tyto obory.

Funda říká, že náboženská filozofie filozoficky reflektuje a podbudovává náboženství. Domnívám se, že tato definice ukazuje pouze jednu její podobu. Chybí v ní prostor pro hluboké otázky, jež filozofie klade teologii – a teologie se je snaží brát vážně – např. otázka po smyslu života (nemyslím si, že je postmodernou překonaná), po původu a smyslu lidského utrpení, po tom, „proč vůbec něco a ne raději nic“, a konečně i filozofická otázka po Bohu. Náboženská filozofie, která teologii pouze podbudovává, není dialogická. Pouze mluví, ale málo naslouchá. Chce dávat odpovědi, aniž by se zastavila a uvědomila si své omezení – totiž že jednoznačné filozofické odpovědi na některé otázky (např. dokazatelnosti Boha či o utrpení aj.) prostě není možné dát, že je rozdíl mezi filozofickou odpovědí a výpovědí víry.

U definice filozofie náboženství mám opět tu výhradu, že se jedná o zúženou filozofii náboženství, jež *a priori* přijímá, že náboženství je lidským jevem, aniž by pro toto tvrzení měla podklady. Souhlasím s tím, že filozofická analýza a reflexe se musí pohybovat v oblasti jevů, toho, jak se náboženství, jeho výpovědi o Bohu, o člověku i o světě, jeho vliv na životy vyznavačů, jeví nám, lidem. Přijetím této oblasti působení se však filozofie náboženství vzdává práva posuzovat, zda je náboženství **pouze** lidským jevem či nikoliv, zda existuje Bůh nezávislý na světě i na člověku či nikoliv. Nemůže říci nic

o Božích vlastnostech ani o charakteru jeho bytí. Může jen analyzovat výpovědi a vztahy, které má před očima.

Jak náboženská filozofie, tak filozofie náboženství mají svá omezení. Náboženská filozofie filozofii náboženství toto omezení připomíná, když říká: Nemůžeš vypovídat o Bohu, ale pouze o tom, jak se Bůh jeví lidem. Filozofie náboženství zas ukazuje náboženské filozofii filozofickou nezdůvodnitelnost některých výpovědí víry – a tedy nemožnost filozoficky odpovědět na základní otázky lidského bytí.

Přes tato omezení si troufám říci, že se oba obory pohybují v pomezím postavení mezi filozofií a teologií a že mezi nimi není propast, přestože každý používá jiné metody. Oba obory se vztahují k teologii a teologie zpětně k nim. Náboženská filozofie teologii zprostředkovává otázky (jak ontologické, tak existenciální), filozofie náboženství jí dává analýzu, a tím možnost konfrontace teologických výpovědí a náboženské praxe. Teologie obojí potřebuje k tomu, aby nezůstala uzavřená – aby její zvěst nebyla spíše historickou výpovědí, která se mívá s otázkami člověka té které doby; nebo aby se její slova nestala nesrozumitelnou šifrou, již zná jen malý kroužek zasvěcených. Teologie filozofii ukazuje možná řešení a nabízí jí zázemí tam, kde filozofické ptaní končí.

V pomezím postavení mezi filozofií a teologií pak může spolupracovat jak nezávislá analytická religionistika (bez hodnotících soudů), tak apologetika (která se vzdá pokusů o objektivní důkazy). Dle mého názoru má na teologické fakultě obojí místo – religionistika dává pokud možno objektivní informace, zatímco apologetika je nabídkou, pozváním k pohledu na náboženství – a zde se opět vrátím ke křesťanství – zevnitř, z pozice víry. Mezi oběma obory bude vždy dost tvořivého napětí, patrně stejného napětí, jaké je mezi rozumem a vírou člověka.